

*Кузьменко Т. Г.,
кандидат культурології,
Київського національного університету культури і мистецтв*

ВІЙСЬКОВА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовано розвиток стрілецької ідеології, що спричинила зростання та широку популяризацію загальноукраїнської ідеї побудови власної соборної української держави.

Ключові слова: духовна культура, духовність, нація, націоналізм, націєтворення, національна ідеологія.

В статье проанализировано развитие стрелецкой идеологии, что привело к большой популяризации украинской идеи построения собственного соборного украинского государства.

Ключевые слова: духовная культура, духовность, нация, национализм, национальная идеология.

The article deals with development of the Ukrainian Sich Riflemen ideology, which led to the raide populariti of the Ukrainian idea of the formation Ukrainian state.

Key words: spiritual culture, spirit, nation, nationalism, nation formation, national idiology.

У ХХІ ст. у період розбудови нації, держави та основних засад громадянського суспільства дуже важливим стає відродження духовної культури України. Важливе місце в системі духовного життя займає національна ідеологія. Тому досить актуально в сучасних умовах розвитку національної духовної культури звернутись до культури Українського січового стрілецтва і національної військової ідеології. В українській історіографії досі не створено загальних праць у галузі теорії та історії культури, культурології з духовної спадщини Українських січових стрільців, а саме – військової ідеології. Маємо лише окремі опубліковані дослідження про різні форми національно-ідеологічної, просвітницької, українознавчої, літературно-публіцистичної, мистецько-художньої творчості. В останнє десятиліття ХХІ ст. вивченню історії стрілецького руху присвятили свої монографії, статті, нариси сучасні автори: В. Бережинський, Б. Якимович, С. Горєвалов, К. Науменко, М. Литвин, Т. Салига та ін.; дисертаційні дослідження на ступінь кандидата історичних наук М. Лазарович, А. Каляєв та М. Гуйванюк. Поряд з історією січового руху, вони певною мірою розкривають процеси розвитку освіти, концертної діяльності стрілецьких музичних колективів, їхньої просвітницької роботи. Тому набуває актуальності комплексне наукове дослідження військової ідеології Українських січових стрільців як творців нових духовних, культурних цінностей.

Відродження української ідентичності на основі спільної національної духовності розпочалося в період загальноєвропейського процесу формування націй і держав ХІХ ст.,

увійшовши в українську історіографію під загальною назвою українського національно-культурного відродження. Провідною складовою національного руху була культурно-мистецька еліта, зокрема М. Максимович, М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, І. Франко, Леся Українка та інші. Вони заклали головні елементи ознак української нації в історії, мові, етнографії, літературі, театрі, музиці, врешті, дали історико-теоретичне обґрунтування національно-культурного руху, відродження національної ідеї. Біля витоків нової української національної ідеї стояли визначні українські постаті – М. Міхновський, Д. Донцов, М. Грушевський, В. Липинський, які розглядали духовну культуру як основу національно-культурного відродження. Їхні концепції набули практичного втілення в організації військових молодіжних організацій, що згодом трансформувалися в Легіон Українських січових стрільців. Такі відомі стрілецькі діячі як В. Старосольський, В. Кучабський, Д. Вітовський, Т. Мелень сформували стрілецьку ідеологію, що стояла на засадах відновлення українських збройних сил як головної передумови державного будівництва.

З початком Першої світової війни у Галичині більшість українського громадянства, в тому числі і стрілецькі організації, підтримували конституційну владу Австро-Угорщини, виявляючи неабияку лояльність до австрійської монархії. На думку Я. Грицака, «Українська революція почалась не 1917 року, а 1914, де центральним питанням було створення власної держави та позбавлення політичної залежності. Початок визвольних змагань в Україні був пов'язаний з формуванням у перші місяці війни національних комітетів та військових формувань, що прагнули скористатися з воєнної кон'юнктури для здобуття цієї незалежності» [15; 104].

З організацією Легіону Українських січових стрільців відбувається широка популяризація славного українського минулого. Звернення до козацьких традицій, національних героїв та давніх українських символів, які вони вже використовували у своїй організації і діяльності, чим створили історичний зв'язок соціалізації та трансформації самобутніх ідей, християнської моралі, українського характеру, військової самопожертви запорізького козацтва до Українських січових стрільців, які продовжували славу минулих поколінь. У тогочасній пресі чітко простежується пропаганда цих українських національних традицій у літературно-поетичній, пісенній творчості. Українські поети, письменники, літератори, публіцисти, митці активно включаються в цей загальний національно-патріотичний процес. Стрілецька ідеологія набула поетичного звучання [18; 28–30; 22; 72].

У с. Горонда на Закарпатті 3 вересня 1914 р. остаточно сформовано Легіон Українських січових стрільців. Після прийняття австрійської присяги за ініціативою Д. Вітовського стрільці прийняли власну, яку першим прийняв відомий на той час громадсько-політичний діяч О. Нижанківський. Вона була такого змісту: «Я, Український Січовий Стрелець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої каплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь» [14; 20]. Цю таємну присягу на вірність Україні в подальшому складали всі новобранці, які вступали в ряди Українських січових стрільців.

Ідейний шлях, намічений під час цих подій, був причиною всіх труднощів, що поставали перед стрільцями. На думку самих стрільців, він був такий: “Гордо і високо держати стрілецький прапор боротьби за українську державність, боронити національну честь і гідність перед усякими затіями і провокаціями, остаточно позбутись австрійського патріотизму, що мусить безповоротно зникнути із стрілецьких сердець та за всяку ціну зберегти Легіон УСС як першу формацію української армії новітньої доби” [22; 35–36].

Австрійський уряд та військове міністерство у вересні 1914 р. перевели Українських січових стрільців на фронт у Карпати, хоч ці “стрільці” не були ще достатньо вимуштрувані [4, арк. 25]. На думку одного із учасників тих подій В. Кучабського, „деякі з них, ідучи у свій перший бій, не вміли стріляти, що вони лише є “гарматне м’ясо. Не диво, що стрілецтво 1914 року було живим проявом розчарування, зневіри, розпуки й невпевненості” [17; 51–52]. Проте, незважаючи на ці перепони, з боку існуючої влади серед стрілецтва продовжували домінувати загальнонаціональні ідеали. Глибокий патріотизм становив основну сутність стрілецької формації; так, на думку С. Ріпецького, “уже в перших боях серед Українських січових стрільців відродилась лицарська традиція України. Свіжі могили, бої під с. Сянками та Верецьками, хрести з написами “впав за волю України” збагатили нашу націю та започаткували героїчний похід українського народу до волі” [22; 85].

Вже саме існування українських військових частин та їх участь у бойових діях позитивно впливали на формування загальнонаціональної, державницької ідеології.

Протягом 1915 р. Легіон УСС підтримує зв’язок з українськими політичними, громадськими організаціями. За сприяння відомих політичних діячів, таких як К. Левицький, Л. Цегельський, та перш за все, Д. Донцов, стрілецька ідеологія набула цілісності та структурованості. У національно-політичній думці відбувається формування основних ідеологічних аспектів національної ідеології. Клич самостійної української державності набуває політичного звучання. Відбувається зближення Союзу Визволення України (далі СВУ) та стрілецьких організацій. Так, за сприяння В. Дорошенка у „Віснику СВУ” публікуються ряд творів стрілецьких авторів. В історичних нарисах, щоденниках, повідомленнях, звітах формулювались ідейні позиції стрілецької ідеології, а провідну роль відігравали такі стрілецькі лідери: В. Старосольський, Т. Мелень, Д. Вітовський, О. Назарук, І. Балюк, М. Опока, В. Кучабський, М. Угрин-Безгрішний, В. Дзісковський, А. Лотоцький, М. Заклинський, А. Баб’юк (М. Ірчан) та ін. [22; 138].

Саме у цей час Легіон УСС поступово почав перетворюватись на єдиний військовий механізм, об’єднаний однією ідеєю соборної національної державності. У своїх листах І. Балюк наголошував: “За тих кілька місяців, від осені до весни, пройшли стрільці цілу психологічну революцію. Від найглибшого духовного упадку і пригноблення, аж до того часу, коли стрільці зрозуміли власну вартість, своє значення для народу. Війна навчила стрільців дуже багато, і це озветься в майбутньому громадському житті. З весною цього року між стрільцями стала творитись група людей, що пильно слідить за українським громадським життям, зайняли власну життєву позицію, що буде тривати в майбутньому” [13; 77].

На думку В. Кучабського, “Українське січове стрілецтво прийшло нарешті в 1915 році до переконання, що головне його завдання прийде щойно наприкінці війни, коли знесиляться обидві ворожі сторони й наявна українська збройна сила зможе вплинути на майбутню долю України” [17; 53].

Почуття патріотичної гідності глибоко вкорінилося у стрілецькому середовищі. Їхня військова діяльність нерозривно поєднувалась з історичним минулим. Бойові дії в Галичині за участю Українських січових стрільців спричинили до глибоких національних переживань, що стало поштовхом для нових зразків стрілецької ідеологічної творчості. У тогочасній українській пресі з’являються статті М. Опоки, І. Балюка, Д. Вітовського та інших стрільців, у яких з глибоким патріотичним змістом звучали гасла про переможний похід: “Загримали кріси (зброя), здригнулися гори, кров плила широко, як море. А Військо Січове – Стрілецької Чети, на Галич ішли, на багнети!..” [16; 176].

У листах І. Балюка є такі рядки: “Ми йшла на Галич, сходяче сонце вітало нас, синів землі тої, окропленої кров’ю внуків Дажбога. Яким проміння стелило шлях наш по лугах і нивах, ми йшли на зустріч сонцю золотому” [13; 177]. Такі глибоко поетичні, емоційні слова є у статті М. Опоки: “Гей пташко-щебетушко, розспівай, рознеси, розповідай по всіх усюдах по цілій соборній Україні, що зі сніжно-білих верхів Карпат ступає гордо жовнір України з розмаяним синьо-жовтим прапором, опоясаний кривавою малиновою стрічкою, з громоглосною трубою та трубить-кличе у бій за волю, щастя і життя” [20; 190].

На думку С. Ріпецького, “ідеологічні елементи стрілецької духовної творчості тим характерні, що самі активні учасники боротьби є творцями і авторами своєї визвольної-політичної ідеології та закріплюють її і надають їй особливий історичний вартості своїм безпосереднім бойовим чином. Ідея і чин спливаються в одне нерозлучне, гармонійне ціле. І в подальшій боротьбі росла розвивалась і дозрівала стрілецька ідея. Але за ідеєю і чином слідувало ще те найвище підтвердження всього ідейного змісту Українських січових стрільців, – а саме жертва крові. Не тільки самим бойовим чином стверджувалась сила ідеї, але також пролітою кров’ю її творців і носіїв” [22; 56].

Протягом 1915 р. Легіон УСС брав активну участь у бойових діях, у військових операціях гинуло багато стрільців. Загибель товаришів спонукала стрілецтво до нових ідеологічних творів: О. Назарука “Похорон одного з 37-ох”, Д. Вітовського “Пам’яті дорогого товариша четаря І. Балюка”, “Похорон стрільця”, О. Навродського “Потутори” та багато інших. Стрілецькі похорони, освячення їхніх могил, зведення пам’ятників загиблим героям перетворювалися на масові маніфестації з яскраво вираженим національно-політичним змістом, що було практичним вираженням стрілецької ідеології. У 1915 р. з’являються ґрунтовні стрілецькі ідеолого-політичні твори В. Старосольського “Національний і соціальний момент в українській історії”, “Думки про демократію”, Т. Меленя “Український Легіон”, “Промова на шевченківським святі”, В. Щуровського “За волю України”. Вони доповнювалися пропандетськими, націонал-політичними творами Д. Вітовського, О. Назарука, І. Балюка, М. Опоки, В. Кучабського, М. Угрин-Безґрішного, В. Дзісковського, А. Лотоцького, М. Заклинського, А. Баб’юка та інших стрільців [22; 56–57]. У стрілецькому середовищі було вироблено головні засади власної ідеології, яка спиралась на державотворчі позиції.

Сприятливі умови для духовно-культурної, мистецько-художньої творчості Українських січових стрільців знову відкрилися в наприкінці 1915 – 1916 рр. У сприятливих обставинах прифронтової зони в с. Соснова над річкою Стрипою, за лінією фронту, у стрілецькому середовищі розвивалася пісенно-поетична, літературно-публіцистична творчість. З'являються друком періодичні видання, розвивається малярське мистецтво, а також фотографіка, скульптура, музика і навіть театр. На стрілецьких зборах, вічах, лекціях, різних зібраннях приймалися різні виклади, дискусії, реферати національно-виховного змісту. Описуючи ці події у своїх мемуарах, Н. Гірняк згадує: “Ми часто збиралися вечорами на квартирі сотника Семенюка на гутірки на стрілецькі теми, з нами були тоді В. Старосольський, А. Жила, Г. Дмитренко, не раз до пізньої ночі ми розмовляли про актуальні проблеми нашого національного й стрілецького життя та узагальнювали свої думки” [14; 48]. У листі в січні 1916 р. М. Опока зазначав: “Горда впевненість у свої сили та святу справу, слава серед чужих і своїх, почуття задоволення по відбутій праці звільнення рідних стін від ворога. На хвилину спинилися Українські січові стрільці над Стрипою, щоб набрати віддиху до далекого лету, до далекої дороги, до Золотоверхого Києва. Не понурі чорні думки, як минулого року, але ясні, веселі, милі в них думи, високі, найгарніші думи вояка України” [21; 4].

На думку Н. Гірняка, “Стрільці бачили, як під впливом їхніх подвигів на фронті з дня на день росте зацікавлення чужинців політичними прагненнями українського народу, як наша проблема набирає що раз більшого значення, тоді стрілецьтво переконувалось, що тільки тверда мова заліза має силу вибороти волю рідному народові” [14; 44].

Важливим чинником у розвитку стрілецької ідеології була внутрішня національна парадигма власного національного, самобутнього українського, яка виділялась ними навіть у власній українській військовій атрибутиці. Незважаючи на суворе обмеження з боку австрійського командування, стрільці самі у своїй уніформі використовували синьо-жовті кокарди, які прикріпляли зліва, у військовому спорядженні на шаблях, багнетах різні знаки козацької символіки. Навіть на різдвяні свята стрільці в подарунок від Української Бойової Управи та жіночого комітету отримали кокарди та значки з такою символікою [2, с арк. 56; 3 арк 436].

У грудні 1915 р. була вже створена спеціальна комісія по розробці власної військової уніформи, яку очолили керівники стрілецьких загонів В. Дідушок, Д. Вітовський, І. Іванць, В. Кучабський, Л. Лепкий. У січні наступного року було ухвалено зразок стрілецької шапки за проектом Л. Лепкого, яка згодом серед Українських січових стрільців одержала назву “Мазепинка”. Своїм зовнішнім виглядом вона нагадувала шапки довоєнних січових стрільців, на яких також був кокардний щиток з національним гербом. Того ж року, у квітні стрільці другої віденської сотні прямим маршем на фронт пішли в новій уніформі. Протягом другої половини 1916 р. шапка “Мазепинка”, як атрибут обов'язкової військової форми, була розповсюджена по всіх стрілецьких загонах [5, арк.12].

Так, з весни 1917 р. стрілецькі військові частини мали власний однострій, тобто військову уніформу з оригінальним самобутнім зовнішнім виглядом. Протягом цього періоду було впроваджено у військові підрозділи спеціальні національні відзнаки, на яких зображувався галицький лев як один з національних символів Галицько-

Волинського королівства Західної України, символ святого Архангела Михаїла, оберега Наддніпрянської України на жовто-синьому тлі, що символізувало єдність всіх українських земель. За час існування Легіону УСС тут було розроблено понад 15 варіантів національних символів, які використовувались і на стрілецьких прапорах. Тривалий час у Легіоні УСС були свої довоєнні стяги молодіжних організацій “Січ” і лише 1916 р. розроблено проект військового стрілецького прапора, автором якого став І. Іванець. Його пошив львівський жіночий комітет і урочисто освятив 28 жовтня 1917 р. у с. Розвадові митрополит А. Шептицький [16; 76]. Сам процес освячення головного військового символу набув глибокого громадянського, патріотичного змісту як публічна акція, на якій виступили організатори січового війська українською мовою.

Національна мова була основним засобом спілкування, і не тільки на публічних акціях, а й у повсякденному житті стрільців. Вся необхідна документація, урядова чи службова, велась українською. Українська мова була особливою гордістю стрілецтва, постійне її використання призвело до формування і розвитку української військової термінології, яка стала важливим здобутком майбутньої української армії.

Стрільці демонстративно відмовлялись від вживання німецької мови. Це призводило до різних непорозумінь, а в деяких випадках – до кумедних ситуацій. Як свідчать очевидці, “Навіть німецькі офіцери вчилися віддавати накази на українській, бо стрільці ігнорували чужу мову” [6 арк. 1; 38 арк. 8, 9]. В своїх спогадах Н. Гірняк стверджує: “Стрільці вживали в наказах тільки українську мову, бо це було таке самозрозуміле, як і вживання нашого національного прапора. Так, під час непорозумінь з німецькими інструкторами один із стрілецьких старшин заявив, що стрільців зобов’язує українська мова, іншої вони не визнають” [14; 62]. У стрілецькому середовищі вважалося неприпустимим говорити німецькою мовою, а із старшинами австрійської армії, які за національністю були теж українцями, вони спілкувались виключно українською [1, арк. 14].

Наступні події в Росії, а саме – лютнева революція 1917 р., дали нові надії і сподівання. Події у Наддніпрянській Україні мали переломний вплив на весь ідейно-політичний світогляд стрілецтва. Саме у перші дні цієї революції відновились та легалізувались українські організації по всій Російській імперії. Відбувались загальні процеси розгортання українського національного руху, логічним закінченням цього процесу стало обрання Української Центральної Ради – головного органу представництва українських громадських і політичних партій. Усі ці чинники істотно вплинули на національно-політичну активність і Українських січових стрільців. У їхніх виданнях з’являється ряд ідеологічних публікацій, які активно пропагують події, що відбувались у Східній Україні. У стрілецьких військових частинах відбулися ряд загальних зборів, на яких точаться дискусії про події української національної революції. Так, 26 травня 1917 р. в с. Пісочній у стрілецькому осередку відбулась загальна нарада старшин і підстаршин усіх стрілецьких формувань [15; 53]. Головним питанням було подальше існування Легіону, порушувались питання про саморозпуск чи про підготовку до боротьби за національну державу [7, арк. 77]. З 11 березня військові частини УСС були розміщені біля с. Куропатники, де знаходились українізовані частини Південно-Західного фронту, почалися зустрічі стрільців і солдат, які обмінювались інформацією,

періодикою та іншою українською літературою. Постійні братання стрільців з українізованими частинами російської армії призвели до того, що акції за участю Українських січових стрільців були заборонені австрійським командуванням. У таких умовах в стрілецькому середовищі все більше виникає недовіра до існуючого уряду. У Відні того ж 1917 р. було створено таємний український військово-революційний гурток із старшин – українців австрійської армії, його ініціаторами були відомі стрілецькі командири: Р. Заклинський, М. Опока, В. Свідерський та інші [22; 180–181]. Заходами його активістів було видано дві літографні відозви до вояків українців із закликами ігнорувати та саботувати австрійські накази [8, арк. 93].

У листопаді 1917 р. Центральна Рада видала третій універсал, у якому було проголошено Українську Народну Республіку. З цієї нагоди Українські січові стрільці провели велику загальнонаціональну маніфестацію. Після урочистої промови В. Старосольського всі стрілецькі військові частини з оркестром і смолоскипами вирушили в урочистий марш по місту дислокації, та по сусідніх селах [14; 66].

Наприкінці 1917 р. Українські січові стрільці почали шукати політичних та військових зв'язків з Центральною Радою, почастішали випадки переходу стрільців на бік української республіки [9, арк. 20; 10, арк. 32,41; 11 арк. 20].

Прискорено цю співпрацю підписанням Брестського мирного договору, внаслідок якого Легіон Українських січових стрільців було відряджено на допомогу Центральній Раді та Українській Народній Республіці. Протягом цього часу перебування легіону УСС у Наддніпрянській Україні вони спромоглися провести широку національно-патріотичну, українознавчу роботу, яка передбачала періодично-публіцистичну, пропагандистську діяльність, а також безпосередню участь січових стрільців у створенні державно-адміністративних органів місцевого самоврядування, що сприяло налагоджуванню державного життя в Наддніпрянській Україні. Всі ці процеси тривали до кінця літа 1918 р. Після такої активної національно-державницької діяльності Легіон УСС було ізольовано переведенням на Буковину, до Чернівців. На місці свого нового перебування січові стрільці дотримуються наміченого плану, готують плацдарм для нової політичної акції – захоплення політичної влади в Галичині.

Так, намісник Галичини у своєму доносі австрійському уряду доповідав, що Українські січові стрільці проводять громадсько-політичні акції серед сільського населення Львівщини і Тернопільщини, узурпування місцевої влади [23; 246]. Як наслідок такої роботи, у вересні 1918 р. було обрано Центральний Військовий Комітет, ядром якого були офіцери-фронтовики, представники стрілецької еліти, такі як Д. Вітовський, С. Горук, Д. Паліїв, В. Старосольський та ін. Головною метою, як і раніше, було: „Провести серед доступних військових частин пропаганду на користь української справи, й організувати українське вояцтво з різних формацій австрійської армії в одну тайну військову силу, яка на випадок розвалу Австро-Угорської держави виступила в обороні української землі” [19; 46]. І така нагода склалася внаслідок „Листопадового зриву”, так званого військово-політичного перевороту, який спричинив утворення Західноукраїнської Народної Республіки та Української Галицької Армії. Це стало логічним завершенням національно-патріотичної, державницької ідеї, яка історично сформувалась у стрілецькому середовищі. Більшість стрілецьких старшин і командирів

*«ВІЙСЬКОВА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЯК СКЛАДОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ»*

посіли важливі державні посади, які визначили основний зміст українського уряду та українських військових частин у Галичині. Військові загони Українських січових стрільців стали ядром новоутвореної Української Галицької Армії і завжди відстоювали своєю боєздатністю національні інтереси як Західної, так і Східної частини України.

Підсумовуючи всю історію національно-патріотичної, ідеологічної діяльності Українських січових стрільців, ми дійшли висновку, що національна ідеологія остаточно сформувалась і загартувалась у процесі їхніх військово-політичних акцій та участі у Визвольних змаганнях українського народу 1917–1921 рр. Цей процес розпочинався з національно-виховної українознавчої роботи в молодіжних, спортивних, гімнастичних товариствах і вдосконалювався з військовими операціями та боями, під час яких у стрілецькому середовищі укорінилася духовно-національна сутність, відтворена у почуттях, емоціях і оформлена як ідея побудови власної нації і держави.

У роки Першої світової війни та під час подій української революції Українські Січові Стрільці своїм бойовим досвідом створили національно-теоретичні аспекти національного відродження, які оформились в стрілецьку ідеологію, яка згодом вплинула на західноукраїнську політичну думку першої половини ХХ ст. Вони вдавались до різних форм і методів пропагандистської, видавничої діяльності у часописах „Відгуки”, „Січові Вісті”, „Запорізькі вісті”, „Сокольські вісті”, „Вісті з Запорожжя”, „На соколиних крилах”, „Вісник Союзу Визволення України”, „Діло”, „Шляхи”, формуючи головні засади стрілецької національно-державницької, патріотичної ідеології. Лідери стрілецтва (В. Старосольський, В. Кучабський, Д. Вітовський, І. Балюк та ін.) у тісній співпраці з відомим громадсько-політичним діячем, теоретиком українського націоналізму Дмитром Донцовим сформулювали загальну позицію державного будівництва на основі створення власних збройних сил.

Література:

- 1. Листи Боберського Івана. – ЦДІА м. Львова фонд 385, опис 1, справа 12, аркуш 14, 18;*
- 2. Звернення, меморандуми, заяви та інші матеріали про заходи галицьких діячів і організацій у справі створення окремої західноукраїнської формації вперіод першої світової війни. – ЦДІА м. Львова фонд 360, опис 1, спр. 49, арк. 56;*
- 3. Лист І. Боберського до Старосольського. – ЦДІА м. Львова фонд 360, опис 1, справа 486, аркуш 436;*
- 4. Матеріали до історії УСС (реферати, листи, документи). – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 7, арк. 25;*
- 5. Звіт Боберського Івана з подорожі до УСС. – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 14, арк. 7;*
- 6. Положення пресової квартири УСС. – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 8, арк. 1;*
- 7. Матеріали до історії УСС (реферати, листи, документи). – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 7, арк. 77;*
- 8. Матеріали до історії УСС (реферати, листи, документи). – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 7, арк. 93;*
- 9. Матеріали до історії УСС (реферати, листи, документи). – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 7, арк. 20;*
- 10. Бюлетень „Червоної Калини”. – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 231, арк. 32, 41;*
- 11. Матеріали до історії УСС (реферати, листи, документи). – ЦДІА м. Львова фонд 353 т, опис 1, спр. 7, арк. 20;*
- 12. Балюк І. Під Галичем / І. Балюк // За волю України: Історичний збірник УСС, – Нью-Йорк: Головна Управа Братства Українських січових стрільців, 1967. – С. 176–177.*
- 13. Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців / Никифор Гірняк. – Філадельфія: Америка, 1955. – 84 с.*
- 14. Гірняк Н. Кіш УСС / Никифор Гірняк // Історичний календар Червоної Калини на 1935 р. – Львів:*

«ВІЙСЬКОВА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЯК СКЛАДОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ»

Червона Калина, 1934. – С. 46–56. **15.** Гнатевич Б. Вишкіл УСС / Богдан Гнатевич // Українські Січові Стрільці 1914–1915. – Монреаль : Вид-во Івана Федіва, 1955. – С. 75–83. **16.** Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації ХІХ – ХХ століття / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с. **17.** Купчинський Р. До Галича / Роман Купчинський // За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських січових стрільців проти Москви 1914–1964. – Нью-Йорк : Головна Управа Братства Українських січових стрільців, 1967. – С. 176–177. **18.** Кучабський В. Розвиток національно-державницької думки / В. Кучабський // За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських січових стрільців проти Москви 1914–1964, – Нью-Йорк : Головна Управа Братства Українських січових стрільців, 1967 – С. 48–56. **19.** Лепкий Б. До Українських січових стрільців / Богдан Лепкий // За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських січових стрільців проти Москви 1914–1964. – Нью-Йорк : Головна Управа Братства Українських січових стрільців, 1967. – С. 28–30. **20.** Макарчук С. А. Українська республіка Галичан : Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук – Львів : Світ, 1997. – 191 с. **21.** Опока М. Вістун. / Микола Опока // Вісник Союзу Визволення України. 19 березня, 1916. – Ч. 83 – 84. – С. 190–194. **22.** Опока М. Рік тому / М. Опока // Вісник Союзу Визволення України. – 6 січня, 1916. – Ч. 61 – 62. – С. 4–8. **23.** Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / Степан Ріпецький – Нью-Йорк : Братство УСС, 1956. – 360 с. **24.** Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / Рубльов О. – К. : НАН України, Інститут історії України. 2004. – 648 с.